

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907 - BY 87 - 009 - 025

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ IV

(PROF.DR. ÖMER YİĞİTBAŞI'NA ARMAĞAN)

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Yard. Doç. Dr. Selâhattin PARLADIR

Müslümanlığın tarihini bir bakıma eğitim-öğretim faaliyeti olarak görmek ve değerlendirmek mümkündür. İlk vahiy olayından itibaren İslâm tarihini, öğrenme-öğretme ilişkilerinin bir akışı saymalıdır.

Hz. Peygamber devri, her dereceli öğretim için geçerli bir zemin ve zihniyetin teşekkülü bakımından ilk ve önemli bir başlama noktasıdır. Ümmî bir toplumun meyillerine hiç de uygun olmayan bir okuma yazma seferberliği gerçekleştirilmiş, bir kültürün korunması ve gelişmesinde önemli bir vasıta olarak kalem ve yazıya, nerdeyse kutsal bir değer atfedilmiştir

Hz. Peygamber gayet net olarak kendisinin bir öğretmen olarak ve insanda üstün değerlerin gerçekleşmesini sağlamak üzere gönderildiğini belirtmiştir. İslâm kültürü içinde okuma, yazma, kalem, öğretim, öğretmen, düşünme, duyular, akıl, yakîn, zan, iman ...vb. terimler çerçevesinde tutarlı bir psikoloji ve buna dayalı bir eğitim anlayışı ortaya konulmuştur. Diğer yandan yine bu devre öğrenci, öğretmen, okul, dersler ve metot... gibi unsurların belirginleştiği ve farklılaştığı bir eğitim organizasyonu gerçekleştirilmiş olması bakımından da dikkati çeker.

Daha sonraki dönemde, Kur'an ve Sünnet ile bunlara bağlı ve yardımcı diğer ilimlerin akademik öğretimi, camilerde ve camilerden daha organize olmuş bir şekilde medreselerde yapılmıştır. Gerçi medrese, ilk öğretimden gelen öğrenciyi akademik tahsil için hazırlayıcı bir ortaöğretim fonksiyonunu da yerine getirerek çalışmıştır. Ancak medrese denilince bundan ilmi korumak, yaymak, cemiyet için gerekli yüksek dereceli memur yetiştirmek, ilmi geliştirmek gibi görevleri yerine getiren bir yüksek öğretim kurumu anlaşılır.

Bu yazıda tam bir kurum görünümü vermeyen cami ve medresenin ortaöğretim sayılabilecek fonksiyonu konu dışı bırakılmıştır. Burada yapılmak istenen, bir yüksek öğretim kurumu olarak medresenin tarih

içinde istikrarlı görünen yönleriyle bir tasvirini vermeye çalışmak; bunu yaparken, mümkün olduğu kadar medreseyi eğitim biliminin şema ve terimlerini kullanarak incelemek ve değerlendirmektir.

1— Kurumların yeri, planı ve yapısı:

Başlangıçta medrese (ders yeri), ulema evleri veya ders okunması için zenginlerin vakfettiği (1) evlerde kurulmuştur. Husûsî olarak yapıldığı zaman herhangi boş bir arsa, eski bir kilise, (2) hamam, (3) veya kabristanın yeri (4) kullanılmıştır.

Zaman içinde dinî ve pedagojik bazı sebeplerle câmiden ayrılan öğretim için kullanılan yerlerin ilk örnekleri daha ziyade câmiyi andırmıştır; veya cami ile fizik yakınlığını korumuştur. Bazan camilerin çevresinde birtakım hücreler yapılmak suretiyle câmi-medreseler oluşturulurken bazan ayrı bir yerde kurulan medrese sınıf ve hücreleri yanında mekân olarak küçültülmüş mescidlere yer verilerek yeni bir medrese-mescid plânı ortaya çıkmıştı. Birçok medresenin vakfiyesinde buralara da imam, hatip ve müezzin tayin edildiğini görüyoruz.

Bir köşesinde mescidi de bulunan medreseler bir sahn, kenarlarında hücreler ve girişin karşısında üstü tonozlarla örtülü —dershane vazifesini gören— dikdörtgen şeklindeki bir eyvandan müteşekkildir. Atabekler'in Suriye bölgesinde, Anadolu Selçuklularının Anadolu'da yap-

-
- (1) Makrîzî, Hıtat II, 365 (Süyûfiye med.), 368 (Âşûriyye med. bir Yahudinin evi idi), 378 (Mesrûriyye med.), 383 (Akboğaviyye med.); Naymî, Dâris I, 40 (Bahâiyye med.), 72 (Sâmiriyye med.), 80 (Şukayşikiyye med.), 97 (Kürûsiyye med.), 205 (Bâdirâiyye med.), 236 (Dimâğiyye med.), 301 (Şâmiyye med.), 348 (Zâhiriyye med.), 436 (Kavvâsiyye med.), 339 (Tarhâniyye med.).
- (2) Süyûtî, Târih, s. 453; Makrîzî, Hıtat II, 393 (Fârisiyye med.)
- (3) Makrîzî II, 382 (Nâsiriyye med.); Nuaymî, Dâris I, 19 (Eşrefiyye Daru'l-hadis'i), 123 (Tengiziyye Daru'l-Kur'an ve Daru'l-hadis'i).
- (4) Makrîzî II, 400 (Ümmü's-sultan med.)
- (5) Makrîzî II, 374 (Mısır'da Sâlihiyye medresesinde imam ve müezzinler vardı), 382 (Nâsiriyye'ye halka beş vakit namaz kıldırmak üzere bir imam tayin edilmişti), 382 (Hicâziyye Medresesine Cuma namazı kılınmak üzere bir minber konulmuş, beş vakti kıldırmak için bir imam tayin edilmişti), 394 (Zimâmiyye Medresesinin Cuma hutbesi için minberi vardı), 399 (Olçay Medresesine Cuma günü hutbe okunmak için minber konulmuştu), 400 (Mecdiyye Halîliyye Medresesine bir imam, müezzin ve kayyimler verilmişti), 402 (Emir Cemâleddin Medresesine imam, müezzinler ve ferâşlar tayin edilmişti; günde beş kere ezan okunuyordu).

tıkları medreselerin, Timurlular devrindeki Türkistan medreselerinin ilk ve ibtidâî şekilleri böyledir. (6)

Mesela bunların daha mükemmel bir örneğini bulduğumuz atabek Nureddin Zengi'ye ait Büyük Nûriyye Medresesinde boyu sekiz metreden fazla, eni daha az, boy duvarları önünde iki kademeli oturakları olan bir eyvan (konferans salonu), eyvanın epey uzağında bir mihrabı da olan, sahna üç aralıklı kapı ile açılan bir mescid, hocaların dinlendiği iki oda, iki katlı öğrenci meskenleri, müstakil bir hademe evi, yemekhâne, banyo, yiyecek anbarı ve umûmî anbar bulunmaktadır. (7)

Konya'da Sâhip Atâ tarafından yaptırılan İnce Minareli Medrese'de girişten sonra üstü kubbeyle örtülü ve ortasında kare şeklinde bir havuz bulunan sahn yer almaktadır. Sahnın girişe karşı olan tarafında boyu 7,60 ve eni 6,25 olan ve üstü tonozla örtülü bir eyvan, diğer iki tarafında (girişin sağında ve solunda) sahna açılan dörderden sekiz hücre, sağdaki iki hücrenin arkasında bir mescid, girişin bitişinde hoca odası ve eyvanın iki tarafında kümbetler bulunmaktadır. (8)

Tonozla örtülü eyvana İslâmiyetten oldukça önce Asya'da rastlanmaktadır. Fîrûzâbât'ta bu tipte bir Sâsânî sarayı bulunmaktadır ki, Irak ve Mısır medreseleri bunu andırmaktadır. (9)

Eyvanların çoğaltılmasıyla meydana gelen haçvârî plân bilhassa Memlûkler devri medreselerinde görülmektedir. Kalâvun, Nâsırıyye ve Sultan Hasan Medreselerinde bu devir medrese mimarisindeki gelişmeyi görmekteyiz. Meselâ Melik Kâlavun (1279-1290) türbe ve medresesi gotik, mağribî, kuzey Suriye ve Selçûkî tesirlerini mezceden (10) bir üslûpla bina edildikten sonra talebe odaları, sahn, dersane ve kütüphaneyi ihtiva eden ve eski medreselerdekinden daha kompleks bir plân ortaya çıkmıştır.

Daha önce Anadolu Selçukluları devrine ait medreselerde bu haçvârî plân görülmektedir. Vezir Sâhip Atâ'nın Akşehir'de yaptırdığı Taş Medrese (1250), Sivas'taki Gök Medrese (1271) ve Kayseri'deki Sâhibiyye Medresesi (1276) gibi. Meselâ Taş Medrese'de girişin karşısındaki ve

(6) H.Z. Ülken, Eğitim Hareketleri Derg., Sayı, 78.

(7) A. Şelebi, T. Terbiye, s. 108, 109.

(8) M. Ferit, Sahip Atâ Oğulları, s. 61-69.

(9) Ülken, Eğt. Hareketl. Derg., sayı, 78.

(10) Ülken, E. Hareketleri Derg., sayı, 78.

girişin sağında-solunda (üstü açık avlunun iki tarafındaki) hücrelerin aralarında bulunan eyvanlar haçvârî bir şekil ⁽¹¹⁾ meydana getirmektedir.

Medrese câmilerden ayrıldıktan sonra daha ziyade bir öğretim yeri olarak kuruldukları halde uzun zaman câmi plân ve hüviyetini korumuştur. Eskiden câmi aynı zamanda öğretim yeri iken, daha sonra medrese de aynı zamanda bir ibâdet yeri sayılmakta devam etmiştir. Birçok medreselerde minber, minare ⁽¹²⁾ yapılması, bazan ayrı bir odanın mescid haline getirilmesi; imam, müezzîn ve kayyım kadrolarının bulunuşu, sonraları medresenin daha müstakil bir kurum haline gelişi sırasında bile câmi çevresinde olmasına önem verilmesi, câmi ile medresenin birbiri içinde bir tarihe sahip olduğunu göstermektedir.

Medresenin bir öğretim yeri olması, tabîî olarak bünyesinde veya yakın çevresinde kütüphane bulunması sonucunu doğurmuştur. Birçok medreselerin ⁽¹³⁾, bilhassa Mısır medreselerinin ⁽¹⁴⁾ kütüphâneleri vardır. Medreseler çoğu zaman hankah, ribat, türbe ⁽¹⁵⁾ ve yetim çocukların öğretimine tahsis edilen mekteplerin ⁽¹⁶⁾ teşkil ettiği bir hayır külliyesi içinde yer almaktadır. Bazı medreselerde su havuzu (birke), şadırvan ⁽¹⁷⁾ ve bazılarında pencereler yapıldığı görülmektedir ⁽¹⁸⁾.

Osmanlılar devrinin ilk medreselerinden olan Lala Şâhin Paşa Medresesi (1339) ⁽¹⁹⁾ basit bir Selçuklu medresesini andırmaktadır. Kubbeli

(11) M. Ferit, Sâhip Atâ Oğull. s. 87-90.

(12) Nuaymî, Dâris I, 96 (Kalâmisiyye Dâru'l-hadisi).

(13) Nuaymî, Dâris I, 82 (Urviyye Dâru'l-hadis'i).

(14) Makrîzî, Hitat II, 371 (Sâhibiyye med.), 378, 379 (Zâhiriyye Med.) 378 (Menkûttemiriyye), 382 (Hicaziyye), 399 (Olçay), 383 (Taybersiyye, 395 (Mahmûdiyye), 401 (Emir Cemâleddin).

(15) Nuaymî, Dâris I, 72, 96, 115, 140, 359, 490, 530 (Sâmiriyye, Kalânisiyye, Nâsiriyye Dâru'l-hadisleri ve Es'ardiyye, Büyük Âdiliyye, Çakmakıyye, Şibliyye medreseleri gibi).

(16) Nuaymî I, 140, 426, 490 (Es'ardiyye, Fârisiyye, Çakmakıyye, medreseleri); Makrîzî II, 679, 388, 382, 401 (Zâhiriyye, Karasunkuriyye, Hicâziyye; Müsellemiyye, Emir Cemâleddin).

(17) Nuaymî I, 82 (Urviyye Dâru'l-hadis'i); Makrîzî II, 400, 401 (Mısır'da Ümmü's-sultan ve Emir Cemâleddin); M. Ferid, Sâhip Atâ Oğull. s. 66, 111 (Konya'da Karatay ve İnce Minare Medreseleri; Sivas'ta Gök Medrese gibi).

(18) Nuaymî I, 490 (Çakmakıyye Med. «Bina temeller üzerinde yükselirken doğu tarafına pencereler koydular.»); Makrîzî II, 401 (Emir Cemâleddin Med.: Altın ve gümüş kaplama bakırdan son derece güzel pencere ve kapıları vardır.)

(19) Orhan Gazi zamanında Bursa'da yaptırılmıştır.

bir giriş ve bunun devamı olan, tonozla örtülü eyvanın meydana getirdiği sahnın iki tarafında yedi hücre ve kubbenin altında zarif bir su yalağından ibarettir. (20)

Yine aynı devre ait İznik'teki Süleyman Paşa Medresesi ise avlusu dışında ne revak, ne eyvan ve ne de hücre dizilişi bakımından Selçuklu Medreselerine benzemektedir. Yeni «müstakil unsurlar, ölçüler ve nizam» getirmekle Selçuklu stilini aşmış ve daha sonraki Osmanlı medreselerinin bir «zübdesi» olmuştur. Avlu etrafını saran geniş ravakları ve hücreleri, ayrıca geniş bir dershanesi, dershaneye bitişik müderris odası ve bu odadan dershaneye geçişi sağlayan —daha sonraki medreselerde görülmeyen— bir dehlizden müteşekkildir. (21)

Bayezid I devrine ait Bursada'ki Yıldırım Medresesi uzun avlunun iki tarafında ve cephede bulunan önleri revaklı yirmi oda ile avlunun genişliği devam ettirilerek meydana getirilmiş, üzeri kubbeyle örtülü eyvandan müteşekkildir ki, bu plânı yine Selçuklu stilinin biri devamı kabul etmek icap eder. (22)

Fâtih külliyesi câminin doğu ve batı tarafında ortası şadırvanlı bir açık avlu etrafında ondokuz hücresi bulunan hafif dikdörtgen şeklinde dörder kârgir Sahn ve bunların arkasında, sadece Sahlara yakın taraflarında hücreleri bulunan daha küçük ve bâriz dikdörtgen şeklinde dörder Tetimme Medreselerinden ve bir Dâru't-ta'lim, Muallimhâne, Dâru's-sifâ, iki hamam, Taamhâne, İmaret ve ahırdan ibarettir ki, plân bakımından eski medreselere pek benzemektedir. (23)

Süleymaniye Câmii etrafında kurulmuş olan dört medrese ve diğer unsurları şekil bakımından Fâtih Sahlalarına benzemektedir: Bir avlu etrafında önü revaklı ve üstü kubbeyle örtülü kârgir odalar. Asıl dört medresenin ikisi Câminin sağında, ikisi de solunda bulunmaktadır. Kiblenin tam karşısındaki kapı tarafında hamam, Dâru's-sifâ, Dâru'z-ziyâfe ve Mi-sâfirhane; Kiblenin sol tarafında hamam ve yanyana yirmi iki odadan ibaret Dâru'l-hadîs bulunmaktadır. (24).

(20) E.H. Ayverdi', Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 92, 93.

(21) E.H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 172-178.

(22) Aynı eser, s. 447-451.

(23) S.K. Yetkin, İslâm Sanat Tarihi, s. 292, 293.

(24) İA. «Mescid» madd. VIII, 80.

Kurucular:

Nizamiyelerden önce medrese adı verilen ve herhalde daha ziyade öğretim gayesiyle kurulduğu için bu ismi alan, fakat henüz bünyesinden ayrıldığı mescide büyük ölçüde benzeyen, ona ait unsurlar (minare, minber, imam, müezzin, kayyım..) taşıyan bu müesseseler zengin bir âlim veya dindar bir zengin tarafından yaptırılıyor, yahutta öğretim yapmaya elverişli herhangi bir yer öğretime tahsis ediliyordu. Bu türlü özel medreselerin ilk defa Nişabur'da görülmeye başlandığı söylenebilir. Bu sırada yine Nişabur'da vali Nasr b. Sübüktekin'in yaptırdığı medresenin —siyasi bir gaye taşıyabileceği ve bir ihtimalle masrafının resmî bütçeden ödemiş olabileceği düşünülerek— yarı resmî bir müessese sayılması mümkündür.

Fakat asıl Nizamiyelerle medreseler birer resmî kuruluş haline gelmişlerdir. O sırada devlet şii propagandasına karşı sünni doktrini, aynı zamanda kendi siyasi varlığını korumak için bu kurumları devlet bütçesiyle takviye etmeyi ve yaygınlaştırmayı uygun icraat olarak görmüştür. Sonradan her hükümdarın, devlet adamının, memurların (vezir, emir, vali gibi), hükümdar yakınlarının (hatunlar, oğullar, kız ve oğlan kardeşler gibi), ayrıca zenginlerin ve alimlerin sünnet ehli mezheplerden birinin, ikisinin ve dördünün öğretimine tahsis ettikleri birer medrese yaptırımları (25) âdet halini almıştır. Daha önce ilmî faaliyet ve kurumlardan mahrum olan Suriye bölgesinde (26) Nureddin Mahmud b. Zengî ile başlayan yaygın medrese, zâviye, kankâh, dârü'l-hadis açma faaliyeti, kardeşleri ve oğulları tarafından devam ettirilmiştir.

Mısır ve Filistin bölgesinde Selâhaddin Eyyûmî'nin başlattığı aynı faaliyete diğer Eyyûbî sultanları, Kölemenler, Kuzey Afrika devletleri (Muvahhidler, Hafsiler, Meriniler, Benî Zeydân ve Şerifler) devam etmişlerdir.

Semerkan'ta İlhanlılar, Timurlular, Anadolu'da Selçuklu Türkleri ve daha sonra Osmanlılar hayır kurumları yaptırmayı canlı bir gelenek olarak yaşatmışlardır.

Bu hususta daha açık bilgi vermek için Suriye bölgesindeki elli altı medresenin kurucularının mesleklerini gözden geçirelim:

(25) Daha şümüllü bir ifadeyle hayır külliyesi.

(26) Ebû Same, K. Raddateyn I, 34.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

10	adedini	melik veya sultan
2	»	Vezir
9	»	emir
3	»	melik oğlu
14	»	saraya mensup hatunlar
6	»	tüccar
6	»	ulemâ
2	»	muhtesib
1	»	mugannî
2	»	hadımağası
1	»	beytülmal vekili

yaptırmıştır. (27)

Mısır medreselerinin kurucuları da hemen hemen aynı sıfattaki kimselerdir. (Melik, ümerâ, alimler, kadılar, doktor, tüccar, hatun) (28).

Selçuklular ve Osmanlılar devrinde sıfatlar kısmen değişik de olsa kurucuların çoğunluğunu devlette vazifelî kimseler teşkil etmektedir. Meselâ XIII-XIX. asırlar arasında Amasya şehrindeki medreseleri kuranlar sultan, ümerâ, paşa, kazasker, kapıağası, vali, şehir kethüdası, bostancı başı, mütesellim, divan-ı hümayun hocası gibi zatlardır. Ayrıca şehir eşrafından ağalar, beyler, şeyhler ve hacılar da medrese kurucular arasındadır. (29)

2— Müderris:

Bir medrese hocasının kültürünü, zamanın bütün dinî ilimleri teşkil eder. İlimlerin nisbeten az muhtevalı ve az çeşitli olduğu ilk yüzyıllarda «allâme» veya «zü'l-fünûn» denilen bilginler ekseriya Arapça ve gramer bilen, edîb, Kur'an'ı çeşitli kiraatlara göre okuyan (Mukrî), fıkıh, hadis, tefsir bilgisi olan, eserleri bulunan zatlardır. Meselâ Zâhiriye Medresesi müderrislerinden Şemsüddîn İbnu's-sultan (ö. 1216) hakkında

«Hadis dinlemiş fakîh, münâzır, edîp, yedi kiraata göre

Kur'an okuyan (kâri' bi's-seb')»

denilmektedir. (30)

(27) Nuaymî, Dâris I ve II, ciltler.

(28) Makrizî, Hitat II, 362-404; Süyûtî, Hüsn II, 156-163.

(29) Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi I, 273-312.

(30) Nuaymî, Dâris I, 340.

Malikiyye Zaviyesi müderrislerinden Cemâlüddîn ibnü'l-Hâcib (ö. 1249) de

«Kıraatleri okur, Nahiv yazmıştır, Fıkıh öğrenmiştir, birçok ilimlerde, meselâ usûl, fûrû', arabiyeye, nahiv, tasrif, arûz ve tefsirde üstüne yoktur»

cümleleriyle tanıtılmıştır. (31)

Nizâmiyede ikâmet eden Ali b. Mansûr el-Hatîbî, «âlim, fâdil, lügatçı, fıkıhçıdır. Nizamiyye'de Şâfiî fıkını öğrenmiştir. Zamanında lügat ilminde bir benzeri yoktur. Gençliğinde İbn Fâris'in Mu'cemu'l-lüga adlı kitabından hergün yarım cüz yazar ve ezberlerdi. Kısa zamanda Islâhu'l-mantık'ı ve daha diğer lügat, fıkıh ve nahiv kitaplarını da ezberlemişti. Birçok edebiyat kitabını mü-tâlâa etmişti. Birçok şiir ve haber ezberinde idi»

gibi ifadeler kullanılarak tanıtılmıştır. (32)

Büyük bir ihtimalle âlim ve müderrisler daha ziyade din, dil (nakil) bilgilerine, biraz da mantık'a önem veriyorlar, felsefe ve tabiî ilimlere ilgi duymuyorlardı. Nitekim İmam Şâfiî,

Kur'an ilimlerinin hıfzettiğini, âyetlerin başını sonunu, nâsihini mensûhunu, geceleyin mi gündüz mü indiğini, ifadesi sert veya yumuşak olanını, umumunu hususunu bildiğini, —başka bir münasebetle— şiir, edebiyat, ahbâr ve Arap günlerini öğrendiğini fakat nücûm ilmi, neseq ilmi hakkında fazla bir bilgisi olmadığını

söylemiştir. (33)

Ancak az da olsa bazı âlimlerin Yunan felsefesi ve bâtil fırkalara karşı techiz edilme ihtiyacı duydukları, din ilimleri yanında felsefî ilimlere de ilgi gösterdikleri şüphesizdir. Gazâlî misalini yaygın bir müderris tipi olarak ortaya koymak doğru olmamakla beraber, o devrede bazı âlim ve müderrislerin bu örneğe yakın bir kültüre sahip oldukları tahmin edilebilir. Gazâlî geniş merak sınırını şöyle işaretliyor:

«Her fırkanın inanç esaslarını araştırıyorum; hangisi doğru, hangisi batıl; hangisi sünnete uygun, hangisi değil, bunu ayırt etmek için

(31) Aynı eser, II, 3.

(32) Hamevî, İrşâd, V, 423.

(33) Hamevî, İrşad VI, 369, 372.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

her mezhebin sırlarını keşfe çalışıyorum. Bir Bâtınî'nin içindekine, bir Zâhirî'nin görüşüne vâkıf olmak, bir felsefecinin felsefesinin esasını kavramak, bir kelâmcının niçin mücadele verdiğini anlamak istiyorum. Bir sûfinin iç temizliğinin sırrına varmak en büyük arzumdur. Bir ibadetin sahibine ne kazandırdığını gözliyorum, bir din-sizin cür'etinin sebebinj araştırıyorum.» (34)

Nizâmiyelerin ilk kurulduğu devrede mevcut müderrislerin şu nitelikler taşıdıkları tesbit edilmektedir:

- Zamanının otoritesi
- Yabancı dil bilme
- Kibir derecesine varan vakar
- Dindarlık
- Tefsir, Nahiv, Dil, Edebiyat, Şiir, güzel yazı bilme
- Atçılık, silâh kullanma, kitap toplama merakı

Bu arada bazı dağınık ve pis, aşk uğruna mevkî servetini kaybeden, şarap içen, ipek giyen, altın işlemeli sarık kullanan kimselere de rastlanıyordu. (35)

İlk Osmanlı müderrislerinden Dâvûd Kayserî, İran ve Konya'da Matematik, Fizik ilimler, Mantık, Psikoloji ve Felsefe tahsili yapmış, «Mısır diyarına da irtihal edüb cemî ulûm-ı akliyye ve nakliyyeyi istikmal etmiş, tasavvuf» okumuştur. (36)

Dâvûd Kayserî'den sonra İznik Medresesine müderris olan Kara Hoca,

«Bilâd-ı Acem'e irtihâl ve ulemâ-i Acem hizmetinde ulûm-ı akliyye ve nakliyye» tahsil etmişti. (37)

Kâtib Çelebî'nin verdiği bilgiye göre, «Fetihten sonra Osmanlı devletinin ortalarına kadar hikmet ve felsefeye kıymet veriliyordu. Öyle ki, bu zamanda bir kimsenin şerefi, kadri aklî ve naklî ilimleri tahsilî ve bu konulardaki bilgisinin miktarıyla ölçülürdü. O devirde Fenârî, Kadı-zâde Rûmî gibi hikmet ve şeriati bilen kıymetli âlimler vardı.» (38)

X

(34) Gazâlî, Münkız, s. 5.

(35) Köymen, Selçuklu Araşt. Deng. IV, 106, 107.

(36) Hoca Sâdeddîn, Tacü't-tevârih II, 404; Mecdi, Terc. Şakâyık s. 27.

(37) Hoca Sâdeddîn II, 405.

(38) Kâtib Çelebî, Keşf I, 680.

Müderrislik vasıflarını hâiz olan kimseler çeşitli şekillerde medreselerde derse başlamaktadırlar:

Medreseyi kuran, ulemadan birini veya birkaçını medresenin başına getirmektedir. (39) En yaygın olan usûl bu olsa gerektir.

Bazan hayır sahipleri çevrelerinde şöhret yapmış bir âlime veya müderrise medrese yaptırıp vakıflar bağışlamakta, hocalarını ve idâresini vakıf kayıtlarına geçirerek ona bırakmaktadır. Bazı vakfiyelerde müderriste bulunması gerekli vasıflar da belirtilmektedir. Meselâ Şâmiyye Medresesi vakfiyesinde müderrisin,

hayır, iffet, sünnet ehlinden olması, şer ve bid'at ehlinden olmaması, bir başka vakfiyede,

Hanefilerin Kur'an ve Hadisi en iyi bileni olması, şart koşulmaktadır. (40)

Halivaktâ yerinde olan bir âlim öğretim yapmak için medrese kurmaktadır. Şam Fakihî, kâdı'l-kudât Şerefüddîn Ebû Saîd b. Usrûn'un Şam'da kendi adıyla anılan medresesi gibi. (41)

Çoğu zaman —bilhassa başlangıçta daha ziyade belirli bir mezhep fıkhihına tahsis edilmiş— medreselere tek müderris tayin ediliyordu. Sonradan muhtelif sünnî mezheplere ait fıkıh görüşlerinin bir çatı altında okutulmasıyla ve bazı ilimlerin müstakil dersler haline getirilmesiyle (Tefsir, Hadis, Kıraat gibi) medreselere birden fazla müderris tayin edilmiştir. (42)

Osmanlılar devrinde Fâtih'le, medreseleri birbirine bağlı muhtelif derecelere ayırma usûlü tesis edildikten sonra her medrese derecesine veya her derecedeki medreselere bir müderris tayin ediliyor ve müderrisler buldukları medrese derecesinin adıyla anılıyorlardı. Hâşiye-i Tecrîd müderrisi, Miftâh müderrisi, Sahn müderrisi.. gibi. (43)

Medreseden yeni çıkanlar en alt derecedeki medreseye (Hâşiye-i

(39) Makrizî, Hıtat II, 364, 400, 404, 382; Nuaymî, Dâris I, 19, 55, 64, 441.

(40) Nuaymî I, 351, 565, 225, 406, 455, 481, 539.

(41) Nuaymî, Dâris I, 398.

(42) Aynı eser I, 426; Makrizî II, 364, 374, 378; Süyûtî, Hüsn II, 159-163.

(43) Uzunçarşılı, Os. İlimiye Teşk. s. 56, 58.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Tecrid, —daha sonraları— İbtidâ-i hâriç Medresesine) verilirler (44), belirli bir müddet sonra bir üst dereceye terfi ettirilirdi. Dâru'l-hadis müderrisliği en yüksek pâyeye idi. XVI. asır ortalarına kadar müderrislik tevcihî kazaskerlere ait iken bundan sonra Hâriç medreselerinden yukarı medreselerin müderriserinin tayini ilmiye sınıfının en yüksek mertebesi sayılan şeyhülislâmluk makamına verilmiş, daha aşağı olanlarını kazaskerler tayin etmişlerdir. (45)

Şüphesiz Nizâmiyelerden önce vakıflar tanzimi ve öğretim ücreti verme âdeti vardı. Yalnız daha düzenli bir hale getirilmesini, bir esasa bağlanmasını Nizâmülmülk gerçekleştirmiştir. Medreselerin hemen hemen hepsinin maddî ihtiyaçları, yaptırانların tertip ettikleri vakıfların gelirleriyle temin edilmiştir. (46)

Bir medrese yaptıran kimse, hayatı müddetince gerekli harcamaları yapıyor, öldükten sonrasında medresenin tamiri, yakacak, yiyecek, müderris ve talebenin maaşı. gibi ihtiyaçları, vakfettiği dükkân, arazi, köy, hamam, bahçe, han, değirmen, su kanalı, iş yeri gibi kaynakların geliriyle karşılanıyordu. Bu gelir, yaptıranın mâlî durumu ve mevkii nisbetinde çok çeşitli oluyordu. Bazan vakfiyelerde gelirlerin sarf yerleri meselâ müderrislerin ve diğer görevlilerin ne kadar ücret alacakları da belirtilmektedir ki, bu çeşit misallerden müderrislerin iktisâdî durumu hakkında bir fikir edinmek kabildir.

Nizâmiye müderrisleri gösterişli ve lüks elbiseler giyiyorlardı. Sûfi olmadan önce, Bağdat Nizâmiyesinde müderris iken Gazâlî'nin giydiği elbisenin değeri beşyüz dinardı. Sûfi olduktan sonraki elbisesinin değeri ise onbeş kırattı. Onun altın işlemeli ve ipekten elbise giydiğini bilenler, son halini görünce şaşırmışlardı. (47)

Yine bu devrede müderrislerin halk nazarında büyük itibar ve şöreti vardı. Nizâmiye'nin (Bağdat) ilk müderrisi Ebû İshâk Şîrâzî yoldan

(44) İlmiye Sâlnâmesi, s. 647, 648.

(45) Uzunçarşılı, s. 77.

(46) Nuaymî, Dâris I, 9, 10, 19, 55, 64, 80, 98, 99, 123, 216, 359, 398, 411, 473, 487, 530; Makrizî II, 364, 366, 375, 679 (Hemen her medreseye ait bilgi arasında «buraya birçok vakıflar vakfetti» cümlesi tekrar edilmektedir.)

(47) Köymen, Selçuklu Araşt. Derg. IV, 111.

geçerken halk onu alkışlıyor, kadın ve çocuklar yollara dökülüyordu. Hatta onun eteğine dokunuyorlar, atının nalının tozlarını alıp ilaç olarak kullanıyorlardı. Kadın sūfiler bile kara halk gibi, kut almak için ona dokunmaya çalışıyorlar. üzerine paralar saçıyorlardı. (48)

Fâtımilerde kâdılkudât ve dâidduâta yüzer dinar veriliyordu ki, bunun vezir ve saray hizmetlilerinin maaşlarından sonra en dolgun maaş olduğu bildirilmektedir. (49)

Selâhaddîn Eyyûbî, Şâfiî fıkhı okutması için Nâsırıyye Medresesine tayin ettiği müderrise öğretim karşılığı olarak kırk ve vakıflara nezareti için on dinar, ayrıca her gün altmış Mısır ritli ekmek ve iki testi Nil suyu; daha sonra aynı medreseye müderris tayin edilen ma'zûl kâdılkudât Muhammed b. Zeyn el-Hamevî'ye bu miktarın yarısı ve Takıyüddîn b. Dakîk'a dördte biri verilmişti. (50) Yine aynı Sultan Hanefilere vakfettiği Sü-yûfiyye Medresesine tayin ettiği Şeyh Mecdüddîn'e her ay onbir dinar verilmesini emretmişti. (51)

Emir Cemâleddîn Medresesi'nde her müderrise üçyüz dirhem aylık veriliyordu. (52) Sarğıtmışıyye'de Hanefî fakihlerin hepsine, tentip edilen vakıftan maaş veriliyordu. (53)

Ömeriyye Şeyhiyye Medresesi vakıfları

on arsa

altmış harar buğday

Ramazan ayında koyun alınması için beşbin dirhem

Medreseye uğrayana iki çörek

ders veren şeyhe üç çörek, her sene iki gömlek, Ramazanda etli yemek

Şeyh Abdurrahman için

çeşitli yemekler, kuru üzüm, tatlı,

orada kalanlar için yataklar

sabun

(48) Aynı eser IV, 106-108.

(49) Kalkaşandî, Subhu'l-A'şâ III, 521, 522.

(50) Makrizî, Hitat II, 400.

(51) Aynı eser II, 365.

(52) Aynı eser II, 402.

(53) Aynı eser II, 403, 404.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

her sene oraya gelen yetim çocukları sünnet ettirmek, şeklinde düzenlenmişti. (54)

Hâtûniyye Medresesi'nde müderrislik yapan Burhânüddîn b. el-Muvaffak giydiği bir elbiseyi yıkatıp tekrar giymiyor, başkasına veriyor, kendisi yenisini giyiyordu. (55)

Memlûklerden melik Zâhir Baybars yaptırdığı medresenin vakfiyesinde, burada görevlilerden hiçbir kimsenin ücretsiz çalıştırılmamasını, kimsenin ücretinin azatılmamasını zikretmektedir.

Mustansırıyye Medresesi'nde öğrenci ve müderrislere maaş veriliyordu. (56)

Sivas'taki Sâhib Atâ medresesi'nde müderris ayda yüzelli dirhem, müd elli dirhem maaş alıyordu. (57)

Müderrisler için bazı medreselerde lojmanlar yaptırılmıştı. (Nizamiyeler ve Ezher medresesi gibi) (58)

Osmanlılarda sahn müderrisleri elli akçe yevmiye alıyordu. Sahn ile Süleymâniye arasındaki medrese müderrislerine altmış akçe, Süleymaniye ve Dâri'l-hadîs müderrislerine ise daha fazlası veriliyordu. (59)

Özetle İslâm toplumunda yüksek öğretim müderrisinin itibar ve geliri, anlaşıldığına göre ortanın üstündedir. — Sosyoloji tabiri ile— ekonomik seviye, kültür ve yaşama tarzı bakımından sosyal tabakalaşma pramidinin üst katında bulunmaktadır. Gerileme devirlerine kadar devlet bu elit zümreye itibar ve imkân sağladığı gibi, aynı zamanda onun uyarılarına da ihtiyaç duymuştur. Koçi Bey, ilmiye sınıfında meydana gelen seviye düşüklüğüne dikkati çekiyor ve Murad IV'e, eskisiyle yeni durumun bir karşılaştırmasını arz ediyor:

«..Nihayet iyilere, iyilikleri karşılığında riâyetler, kötülere kötülükleri için ihanet olmamakla bilgin ve câhil ayırdedilmeyip, bilginlerin

(54) Nuaymî, Dâris II, 100.

(55) Aynı eser I, 507.

(56) Makrizî, Hitat II, 378, 379; Süyûtî, Tarih, s. 460, 461.

(57) O. Turan, Selçuklular Tarihi, s. 274.

(58) İA. «Mescid» madd. VIII, 67.

(59) Uzunçarşılı, Os. İlmiye Teşk. s. 11, 12, 55, 56, 63.

kadri bilinmemekle yüce bilginlerin halk gözünde itibarı kalmadı. Yücelikleri ve saygıları gitti. Geçmişteki bilginler din ve diyanet sahipleri olup doğruluktan zerre kadar sapmayıp, Cenâb-ı Hakk'ın gazabını ve ululuğunu düşünüp Allah'tan korktukları için bütün halk da onlardan korkardı. Bir iş için, «Hakk'ın emri budur» deseler herkes «duyduk ve itâat ettik» der idi. kimsenin karşı koymağa cesareti yoktu.

...İstanbul'a geldiğim vakit, vâkıa yüce bilginler şimdiki gibi ma-iyyet sahibi değil idi. Fakat müderris yoldan geçse bütün halk tamamen ona dönüp pek fazla hürmet ve ikram ederlerdi. Irz ve vakarları olgun halde idi. Dışarı çıktıkları vakit, kendileri ve adamları babayâni elbiseler giyerlerdi. Kat'iyen süs ve zarâfetleri yoktu. Beyhude seyir ve süluk ve yüksek mevki isteğinde değillendi.» (60)

Muîd:

Medresede müderrise öğretim işlerinde yardımcı olanlara bu isim veriliyordu. Öğretimde yardımcılık —kelimenin manâsından da anlaşılacağı gibi— müderrisin okuttuğu dersin tekrar edilmesinden ibarettir ki, bu da zor konuların tekrar anlatılması, geç kavrayan öğrencilerle ayrıca meşgul olmak demektir. Bir çeşit öğretmenlik olduğu için öğrencilik üstünde bir mevki sayılmıştır. (61)

Bir muîd iyi bildiği bir konuda başka bir medresenin müderrisi olabiliyordu. (62)

Bağdat Nizâmiye Medresesinde muîdler vardı. (63) Büyük bir ihtimalle —müderrislik konusunda olduğu gibi— muîdliğin bir müessese olarak yerleşmesinde Nizâmiyelerin rolü büyük olmuştur. Daha sonra Su-

(60) Koçi Bey, Risâle, s. 28, 29 (Sadeleş. Z. Danışman).

(61) İbn Cemâa, Tezkire (hâmiş) s. 150.

(62) Süyûtî, Hüsn I, 194 (Nusayr b. et-Tabâh Kutbiyye Medresesinde müderrislik, Sâlihîyye'de İbn Abdüsselâm'ın yanında muîdlik yapıyordu.); Nuaymî, Dâris I, 169 (Ahmed b. Abdullah Şâfiyye'de müderris, Fûruşâiyye'de muîd idi).

(63) Ebû Şâme, K. Ravdateyn I, 13 (el-Eşteri Nizâmiye'de muîd idi); İbnü'l-esir, Kâmil XII, 243 (İbn Saâde uzun müddet Nizâmiye'de muîd olarak çalışmıştır).

riye bölgesinde Atabeklerin (64), Mısırda Eyyübîlerin (65) ve Kuzey Afrika Devletlerinin, Anadolu'da bilhassa Osmanlıların kurdukları medreselerde müdürlük müessesesi vardı.

Osmanlı medreselerinde, «dânişmend» denilen yüksek kısım (Sahn) öğrencilerinden durumu iyi olanlar tetimme (ortaöğretim) seviyesindeki öğrencilere müd olarak görevlendiriliyordu. (66)

3— Yüksek tahsil öğrencisi:

Öğrenciler medreselerde —hemen hemen medrese plânının mühim bir kısmını teşkil eden— hücrelerde (yurt) kalıyorlar, ders zamanı dershâneye veya dershâne olarak kullanılan câmiye gidiyorlardı. Yemek ve giyecek ihtiyaçları, kurucular tarafından tertip edilen vakıf gelirleriyle karşılanıyordu. Bazı medreselerde öğrencilere ayrıca burs da veriliyordu. (67)

İslâm âleminde ilim yolculukları, önce Hadis toplamak gâyesiyle başlamış, giderek her türlü dinî bilginin öğrenilmesi için yolculuk yapmak bir âdet halini almıştır. Öğrenciler zamanın ilim merkezlerine, şöh-

-
- (64) Nuaymî I, 158 (İkbâliye müderrisine, müd ve öğrencilere hıl'atler giydirmişti), 301 (Şâmiyye Berrâniye vakfiyesinde görevliler arasında müdün de adı geçmektedir), 316 (Sâlihiyye Medresesi müderrislerinden Necmüddîn b. Râcih el-Hanbelî, Hemedan'da Rüknuddîn et-Tâvûsî'nin yanında bir müddet müdürlük yapmıştı), 368 (Küçük Âdiliyye Medresesine müderris, müd, vb. tayin olunmuştu).
- (65) Makrîzî, Hitat II, 400 (Mecdiyye Haliliyye'yi yaptıran el-Halîlî, buraya bir müderrisle iki müd tayin etmişti), 374 (Melik Sâlih, Sâlihiyye'ye tayin ettiği dört müderrise ikişer müd vermişti), 400 (Nâsiriyye'ye iki müd tayin edilmişti); Süyûtî, Hüsn II, 157 ve Makrîzî II, 400 (Salâhiyye'de on müd bulunuyordu).
- (66) Unat, TESG TB, s. 4; Uzunçarşılı, Os. İlmiye Teşk. s. 57; Ergin, T. Maarif Ta. I, 84.
- (67) Makrîzî, Hitat II, 365 (Süyûfiyye'de vakıf gelirlerinin dörtte birinin öğrencilere harcanacağı belirtilmektedir), 374 (Sâlihiyye), 378 (Zâhiriyye), 382 (Hicâziyye) 402 (Emir Cemâleddîn Medresesi müderrislerinden her biri bir gurup öğrenci okutuyordu. Her öğrenciye her gün üç rıtl ekmek, her ay da otuz fils para veriliyordu), 404 (Sangıtmişiyeye); Nuaymî I, 123 (Tengiziyye Dâru'l-Kur'an ve Hadis'i), 158 (İkbâliyye'de yirmibeş öğrenciye her ay maaş, her gün yemek, tatlı, mevsiminde meyva veriliyordu).

retini duydukları bir medreseye veya müderrisin yanına giderler, ahz-ı ilm ederlerdi. (68)

Gerçekte öğrencilere iyi bir öğretim yapabilmeleri için «yol kesen eškiya gibi tahsile mânî olan meşgûliyet ve alâkalardan sıyrılıp bütüp gücüyle kendisini bilgiye vermesi gerektiği» telkin ediliyor, «bunun için eskilerin vatan ve evlâd u ıyâlden ayrılıp gurbete çıktıkları» (69) anlatılıyordu.

İbn Haldûn,

«İlim tahsil için yolculuk yapmanın, muhtelif hocaları bizzat görüp dinlemenin, meslek ve ahlâklarını bizzat takip etmenin, bir yerde kalıp bunları sadece birisinin sözlerinden öğrenmekten daha faydalı olacağını; birçok hocaları bizzat görüp dinlemekle bilgilerin zihne daha iyi yerleşeceğini» söylemektedir (70)

Prof. Nicholson, bu yolculuklar hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

«Büyük araştırmacılar ve ilim tâlipleri üç kıtayı dolaşıyorlar, sonra bal yüklü arılar gibi kendi vatanlarına dönüp bir yere oturuyorlar, etraflarını alıp bilgi ve görgülerinden istifade etmek için bekleyen büyük öğrenci topluluklarının arzu ve iştiyaklarını teskin ediyorlardı. Kimisi de bir köşeye çekilip topladıklarını, işittiklerini yazıyorlar, böylece kıymetli eserler meydana geliyordu». (71)

Bir talebe önceleri birçok ilimler okuduktan veya bir ilim dalın-

(68) Nuaymî I. 316 (Sâlihiyye Medresesi müderrisi Necmüddîn b. Râcih el-Hanbelî öğrenciliğinde Bağdat'a gelmiş, İbn Cevzî ve başka hocalardan okumuş, sonra Hemedan'a gitmiş, Rüknuddîn Tâğûsî'nin muîdi olmuş, ondan ilim almıştı), 398 (Şerefüddîn b. Usrûn, Vâsit'a gitmiş, orada fıkıh tahsili yapmış, sonra Bağdad'a gelerek muhtelif hocalardan Usûl, Hadis, Nahiv okuduktan sonra kendi yurduna dönmüştür), II, 64 (Şemsüddîn eş-Şirâzî ilim talebi için yolculuk yapmıştır; bilâd-ı Aceme gitmiş, Âmid ve Horasan'ı görmüş, sonra Dimeşk'e dönmüştür. Merv, Harran, Musul, Mekke'ye yolculuk yapmıştır); İbn Hallikân, Vefeyât II, 320, 321 (Yahyâ b. Yahyâ Kurtuba'da doğmuş, 28 yaşındayken Meşrik'a gitmiş, Medine'de Mâlik b. Enes'ten Muvatta'ı, Mekke'de Süfyan b. Uyeyne'yi dinlemiş, sonra Mısır'a geçmiş, orada üç hocayı dinledikten sonra Endülüs'e dönmüştür).

(69) İbn Cemâa, Tezkire, s. 70, 71

(70) İbn Haldûn, Mukaddime III, 170, 171.

(71) A. Şelebi, T. Terbiye, s. 273, 274.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

da ihtisas yaptıktan sonra, kendisinde müderrislik kudret ve iktidarı görürse ve ilk denemelerde öğrencilerden gelen soruları cevaplandırabilirse müderris olabiliyordu. Vâsıl b. Atâ, Hasan Basrî'nin ilim halkasına devam ederken, bir meselede aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine onu terk ederek kendisi bir halka teşkil etmişti. (72)

Sonraları çeşitli şekillerde uygulanan icâzet usûlü doğmuştur. İcâzet, müderrisin öğrenciye kendisinden öğrendiği bilgileri veya okuduğu kitabı, başkalarına öğretmesine veya okutmasına izin verdiğini gösteren belgedir ki, öğrenci bu izin belgesini almasıyla tahsilini de bitirmiş sayılıyordu. Bu izin yazısı, ekseriya okunan kitabın bir tarafına muayyen ibarelerle hoca tarafından yazılıyor veya ayrıca bir şahâdetnâme tanzim edilerek öğrenciye veriliyordu.

İcâzet örnekleri :

—(Horasan'da bulunan Hatîb'in Tarih'inin her cüzünün yüzüne Şüca' b. Fâris tarafından şu ibare yazılmıştır:)

«Ebû Galîb, oğlu Ebû Mansûr Abdurrahman ve kardeşi Abdülmuhsin'e icâzettir. Ancak Abdülmuhsin için 36. cüz müstesnâ». (Bu cüzün iki yüzünde yalnız şu ibâre yazılıdır:)

«Ebû Galîb ve oğlu Mansûr'a icâzettir». (73)

—(Kitâmu's-sihâh'ın kapağı içinde şu cümleler vardır:) «Bu kitabın sahibi fakih Hüseyin b. Mesud bendeki nüsha ile karşılaştırarak ve tashih ederek başından sonuna kadar huzurumda okumuştur. Ben üstâd Ebû Mansûr Abdurrahîm b. Muhammed el-Biyeşki'den icâzet aldım, o da musarniften. Bunu 471 senesinde Hasan b. Yâkub b. Ahmed yazdı» (74)

—«Yâ Ebâ Amir Saîd b. Amr. Benim tamamı için Ebû Alî'den icâzetli bulunduğum bu kitabı bir rivayet etmem hususunda seni serbest bıraktım.» (75)

Şeyh (öğretmen), önüne oturup kendisinden birini okuyan kimseye, —bilgi ve dirayetine güvendiği takdirde— bütün eserlerini rivayet etme izni verebiliyordu.

(72) İbn Hallikân, Vefeyât II, 224

(73) Hamevî, İrşâd I, 253.

(74) Aynı eser, I, 272.

(75) A. Şelebî, T. Terbiye, s. 222.

Osmanlılarda medrese öğrenimi icâzet imtihanı ile nihayet bulurdu. İcâzet alana mücâz, veren müderrise de müciz denilirdi. İcâzetnâmede okunan ilimlerin, kitapların isimleri zikredilir, mücizden itibaren geriye doğru kim kimden icâzet almışsa isimleri yazılarak bu isimler ekseriya meşhur bir âlime dayandırılırdı. (76)

☆

4— Medrese dersleri:

İlk kurulan özel medreselerde, câmilerde okutulan derslerin, özellikle fıkıh dersinin okutulduğunu söylemekle yanılmış sayılmayız.

Nizâmiyeler aslında sünâniğin korunması ve kuvvetlendirilmesi gayesiyle kuruldukları için burada sünî fıkıhı üzerinde durulması tabiidir. Nizâmü'l-mülk özellikle Şâfiîliği desteklemiş, İmâmü'l-haremeyn ve Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî gibi Şâfiî büyüklerine iltifat etmiş, Bağdat'ta yaptırdığı büyük medreseye Şâfiî olan Ebû İshâk eş-Şîrâzî'yi getirmek hususunda ısrar göstermişti; ayrıca birçok şehirlerde Şâfiîler için medreseler kurmuştur. (77)

Fakat Nizâmiyelerin sadece Şâfiî Mezhebi öğretimine tahsis edildiği de söylenemez; zira bir rivayete bakılırsa 1173'de Bağdat'a gelen Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin Nizâmiye'de Şâfiîliği ögen ve Hanbelîliği küçümseyen bir konuşma yapması üzerine kendi taraftarları ile Hanbelîler arasında çıkan arbedede ölenlen olmuştu. (78)

Nizâmiyelerde Fıkıh'tan başka diğer islâmî ilimler de okutuluyordu. Ayrıca lisan ilimleri (Gramer, Edebiyat gibi), Felsefe, Kelâm, Mantık, Hesap, Hendese, Müsellesât. gibi aklî ilimler de ders programında yer alıyordu. (79)

Başlangıçta medreseler bir sünî mezhebe tahsis ediliyordu. Bunda sünî mezhep mensupları arasında dahi zaman zaman belirmiş tarafçılı-

(76) Unat, TEGSİTB, s. 4; Uzunçarşılı, O. İlmîye Teşk. s. 75, 76.

(77) Süyûtî, Târih, s. 420, 421; İbrû'l-esîr, Kâmil X, 55; Ebû Şâme, K. Ravdâteyn I, 63.

(78) Süyûtî, Târih, s. 424.

(79) Hamevî, İrşâd VII, 198 (Mevhûb b. Ahmed el-Hasan b. el-Hadır Edebiyat Dersi veriyordu); V, 415 (Ali b. Muhammed b. Ali el-Fasîhî Nahiv okutuyordu); H.Z. Ülken, Eğitim Hareketleri Derg., sayı, 78.

ğın tesiri olduğu düşünülebilir veya bu durumu mezhepler coğrafyasının tabii bir sonucu saymak da kâbilidir. Dimeşk ve Halep'de iki medrese yaptıran Zeynüddin b. Revâha'nın vakfiyesindeki şartlardan biri, buralara Hıristiyan, Yahudi ve Hanbelîlerin sokulmamasıdır. (80) Bununla beraber bu misaller çok değildir ve belki de zaman zaman sünnî mezhep mensupları arasında görülen bu ihtilâflar, siyâsî otoritenin öğretimde hoşgörüyü sağlayacak bazı tedbirler almalarına yol açmıştır. Çok geçmeden iki veya daha çok sünnî mezhep mensubunun birarada öğretim yapmaları yaygın bir uygulama halini almıştır. (81)

Bu müşterek öğretime XII. yüzyıl sonlarından itibaren Suriye ve ve Mısır bölgesinde rastlanmakta ve bilhassa Mısır'da Sâlihiyye (1242) (82) ve Bağda'ta Mustansiriyye (1234) (83) Medreselerinde dört mezhebe göre Fıkıh okutulmaya başlamasından sonra, bu tür medreselerin arttığı görülmektedir. Meselâ daha sonra Memlûkler devrinde kurulan Mansûriyye, Nâsiriyye, Şeyhû, Sultan Hasan ve Zâhiriyye Medreselerinde dört mezhebe göre Fıkıh öğretimi yapılıyordu. (84)

Hadis öğretimi için ayrı medreseler (dârü'l-hadis), ilk defa Şam'da Mahmûd b. Zengî tarafından kurulmakla başladığı (85) kabul edilirse de, bundan daha önce buna benzer kurumların açılmış olduğu söylenmektedir. (86) Fakat Zengî'den sonra Şam bölgesinde dârü'l-hadisler belirgin bir şekilde çoğalmıştır. (87)

Mısır'da ilk dârü'l-hadis Kâmiliyye olduğu kabul edilir. (88) Burada dârü'l-hadislerin pek yaygın hale gelmediği, Hadis'in daha ziyade diğer medreselerde bir ders olarak okunduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Zâhiriyye Medresesinde Fıkıh ve Kıraat eyvanlarından başka bir de Hadis dershanesi bulunmakta idi. (89) Sarğıtmışiyye ve Emir Cemaleddin Med-

(80) Nuaymî, Dâris I, 265; Ebû Şâme, K. Ravdateyn, Mukaddime, s. 10.

(81) Nuaymî I, 137 (Azrâviyye), 236 (Dimâğiyye); Makrîzî, Hitat II, 366 (Fâdiliyye), 387 (Menkûtemiriyye), 382 (Hicâziyye), 399 (Olca), 399, 400 (Ümmü's-sultan), 401 (Müsellemiyye), 401, 402, (Emir Cemâleddin).

(82) Süyûtî, Hüsn II, 159.

(83) Süyûtî, Târih, s. 461, 462.

(84) Süyûtî, Hüsn II, 160-163; Makrîzî, Hitat II, 382, 387.

(85) Nuaymî I, 100 («Nûriyye, bildiğimiz ilk dârü'l-hadistir»); Makrîzî II, 375.

(86) İ.A. «Mescid» madd. VIII, 62.

(87) Nuaymî, Dâris I, 20, 80, 82, 89.

(88) Makrîzî, Hitat II, 375; Süyûtî, Hüsn II, 159.

(89) Makrîzî II, 379.

reselerinde diğ er derslerle birlikte Hadis öğ retimi de yapılyordu. (90)

Selçuklular ve Osmanlıların da dârü'l-hadisler kurdukları, hatta Osmanlılar'ın kurduğı dârü'l-hadisın, yüksek öğ retimin en yüksek seviyesi sayıldığı söylenebilir.

Diğ er derslere gelince, medrese ve müderrisler hakkında verilen bilgilerden hakkında verilen bilgilerden anlaşıldığına göre Fıkıh'tan başka bilhassa Lisan ilimleri (Sarf, Nahiv, Lügat) (91) ve Arap Edebiyatı (Maânî, Beyân Arûz) (92), Usûl (93), Kırâat (-ı seb'a) (94), Tefsir (95), Hadis, Hilâf (96), Mantık (97), Ferâiz (98) gibi dersler okutulmuştur.

Bağdat'taki Nizamiye'de olduğı gibi diğ er Doğı medreselerinde de Fesefe öğ retimi yapılmıştır. Rivayete göre İspanya'da Felsefe ve Heyet gizlice okutuluyordu; çünkü bunlarla uğ raş anlar zındıklıkla suçlandırılıyor, hatta taşa tutuluyor, diri diri yakılıyordu. (99) İbn Kesir'n ifadesine göre Abbâsî halifesi Müstencid (1160 - 1170), devrinin kadısı el-Murrahham'ı felsefe ile meşgul olduğı için mahkûm etmiş, kütüphanesindeki İhvan-ı safâ Risâleleri ile İbn Sînâ'nın Şifâ adlı eserini yaktırmıştır. (100) Felsefe, Mantık ve aklı ilimlerde eser veren ve Bağdat, Şam, Kahire gibi muhtelif şehirlerde bu çeş it ilimleri okutan Seyfüddîn Âmidî'nin, Mısır fakihlerinden bir kısmının hasedi ve onu akîdeyi bozmakla itham etmeleri üzerine buradan ayrılmak zorunda kalması ve tekrar öğ retime başladığı Azîziyye Medresesinde aynı ithamlarla karşılaşması, bu olumsuz tepkiler sonucu medreselerde aklı ilimlerin yasaklanması (101), —daha sonra Osmanlı medreselerinde de karşılaşılacak— aslında düşün-

(90) Aynı eser II, 368, 402, 404.

(91) Nuaymî I, 348, 483, 539, 559; II, 3, 29, 71, 86; Makrizî II, 371; Süyûtî, Hüsn I, 220.

(92) Nuaymî I, 340; II, 3, 29.

(93) Aynı eser I, 398; II, 3, 29, 71, 86.

(94) Aynı eser I, 340, 398, 481, 539; II, 3; Makrizî II, 378, 402; Süyûtî-Hüsn II, 163.

(95) Nuaymî II, 3, 29, 71, 86; Süyûtî, Hüsn I, 197, 210, 220, 222, 223, 227; II, 160, 163; Makrizî II, 402.

(96) Nuaymî I, 606.

(97) Aynı eser II, 29.

(98) Aynı eser I, 539.

(99) İ.A. «Mescid» madd. VII, 62, 63.

(100) O. Turan, Selçuklular Ta. s. 333.

(101) İbn Hallikân, Vefeyât II, 455, 456 (Ebu'l-hasan Ali b. Ebî Ali).

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

ceyi ve müsbet ilimleri köstekleyici bir tutum olmuştur. Sühreverdi (ö. 1190) de böyle bir itham ile idam edilmiştir. (102)

Bunun yanında halife Mustansır'ın (1226 — 1240) Bağdat'ta kendi adıyla kurduğu medresede **Tıb, Heyet** öğretiliyordu. Heyet âletleri, gök şeklinde altın taslar ve bilyeler kullanılıyor ve Gur hükümdarı Gıyâseddîn'in Herat'ta kendisi için yaptırdığı medresede **Fahreddîn Râzi Tıb, Lisan, Felsefe ve Tefsir** öğretiliyordu. (103)

Fâtih, çeşitli İslâm ülkelerinden davet edip getirttiği birinci sınıf ilim adamlarının —özellikle Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev'in— fikirlerinden istifade ederek eğitim program ve teşkilâtında bir reform hareketine girişmiş ve kurduğu medresenin yüksek (Sahn) kısmında çeşitli ülkelerden Ali Kuşçu, Molla Hüsrev, Molla Zeyrek, Hoca-zade, Alâaddîn Tûsî, Molla Gürânî gibi alimlerden oluşan bir öğretim kadrosunu görevlendirmişti (104). Bu kadronun en belirgin özelliği din bilgileri yanında **Matematik, Fizik, Astronomi, Hikmet.** gibi müsbet ve felsefî bilgilerle mücehhez olmalarıdır. Öğretim derecelerine göre yapılmış kesin bir ders dağıtım cedveli elde olmamakla beraber Sahn Medreselerinde **Kelâm, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh** gibi derslerin yanında **aklî** denilen ilimlere de yer veriliyordu.

Kânûnî Süleyman bu reformu biraz daha ileri götürmüş ve bir bakıma kurduğu yeni medreseler, bir fen fakültesi niteliği taşımıştır. Câmîi çevresinde yaptırdığı dört medresede **Tabiiyât ve Matematik** okutulmuş ayrıca yaptırdığı iki medresenin birinde **Tıb**, diğesinde **Hadis** fakülteleri açılmıştı. (105)

Kânûnî'den sonra **Hikmet, Hendese, Heyet, Coğrafya, Zic ilmi, Nücûm ilmi, Tıb Teşrih** derslerine «cüziyât» ve «koltuk dersleri» gibi önemsiz ve değersiz olduğunu gösteren isimler takılmış (106), resmî programdan çıkarılmış ve sadece isteyenlere tatil olan Salı günü program dışı olarak bu dersler gösterilmiştir. (107) Aklî ilimlerin ihmali yüzünden medre-

(102) Aynı eser V, 312, 317 (Ebu'l-fütûh Yahyâ b. Habes).

(103) O. Turan, Selçuklular Ta, s. 335, 339.

(104) S. Ünver, Fatih Külliyesi, s. 99; Ünver, Fatih Devri Hamleleri, s. 6, 11.

(105) Uzunçarşılı, Osmanlı Ta. II, 587; N. Atuf, T. Maarif Ta, s. 17 (Sahn ve Altmışlı medreselerde, orta dereceli medreseler de, takip edilen kitaplar daha geniş olarak okutuluyordu).

(106) Ünver, Fatih Külliyesi, s. 105, 106.

(107) Uzunçarşılı, Os. İlmiye Teşk. s. 20-23; Pakalın, OTDS II, 438.

se üniversiter öğretimi (l'enseignement Universitaire) devam ettirememiştir. (108)

Darülfünûnda açılan Ulûm-ı âliye-i dîniye şubesinde (İlâhiyat Fak.) Tefsir, Hadis, Usûl-i Hadis, Kelâm Tarih-i din-i İslâm dersleri bulunuyordu. (109)

Dârü'l-hilâfe Medresesinin kısm-ı âlî kısmında şu dersler okutuluyordu: Tefsir, Hadis ve Usûlü, Fıkıh ve Tarihi, Usûl-i Fıkıh, Hilâfiyat, Kelâm ve Tarihi, Felsefe, Edebiyat-ı Arabiye, Hukuk ve Kavânîn. (110)

Bu Medresenin Mütehassısın kısmında,

—Tefsir ve Hadis şubesinde:

İlm-i Nâsîh ve Mensûh, Esbâb-ı tenzil Usûl-i Tefsir, Tabakât-ı kurrâ ve müfessirîn, Nakd-i ricâl, Hadis, Mevzûât

—Fıkıh şubesinde:

Usûl-i Fıkıh (Hanefî-Maliki-Şâfiî, Hanbelî), Fıkıh, Hilâf ve Cedel, Târih-i Fıkıh, Mukâyese-i ahkâm,

—Kelâm, Tasvuf ve Felsefe şubesinde:

İlm-i kelâm, Tasavvuf, İlm-i nefis, Felsefe-i ulâ, Mantık, Felsefe-i İslâmiye Tarihi, Tarih-i edyân ve mezâhib, Felsefe-i umûmiye Tarihi, İlm-i ictimâ

dersleri okutuluyordu. (111)

Medresetü'l-Kuzât ders programı:

Dürer, Mecelle, Ferâiz, Tatbikât-ı şer'iyye, Sakk-i şer'i, Defter-i kasâm, Ahkâm ve Nizâmât-ı evkâf, Arazi Kanunu, Ticâret (berriye ve bahriye), İcrâ Kanunu, Cezâ Kanunu, Usûl-i muhakeme-i hukukiyye, Tatbikat-ı hukûkiyye ve cezâiyye ve ticâriyye, Tanzîm-i i'lâmât-ı hukûkiyye, Usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye ve sulh, Tanzîm-i i'lâmât-ı cezâiyye, Medhal-i ilm-i Hukuk, Hukûk-ı düvel, Hukûk-ı idâre, İktisat, Kitâbet-i resmiyye, Hüsn-i hatt-ı ta'lik. (112)

(108) Ünver, Fatih Külliyesi, s. 118.

(109) O. Ergin, T. Maarif Ta. s. 93, 94.

(110) İlmiye Sâlnâmesi, s. 661.

(111) Aynı eser, s. 667.

(112) Aynı eser, s. 687.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Bazı medrese kurucuları tertip ettikleri vakfiyelerinde okutulmasını istedikleri derslerin adını zikrediyorlardı. Meselâ Ahmed eş-Şihâbî es-Sâbûnî (ö. 1468) kurduğu Dârü'l-Kur'an'da, üç aylarda Buhârî okutulmasını; Bahâüddîn ebû Muhammed evinin dârü'l-hadis olmasını; Ebû Ömer el-Makdisî (ö. 1210), sadece Hanbelîlerin öğretim yapacağını ve Fıkıh ile Kur'an derslerinin okunacağını vakfiyelerinde belirtmişlerdi. (113)

5— Öğretim metodu:

Medrese eyvanlarında (dershâne) veya bazan câmide yapılan derslerin aslında pek teferruatlı olmayan bir metodu vardır. Çoğu defa ders Kur'an okunarak, Peygamber'e salâvat getirilerek açılıyordu. Fâtih Medresesi'nde ders Buhârî'den bir hadisin açıklanması ile başlatılıyordu. (114) Bundan sonra müderris dersi anlatıyor (takrîr) veya yazdırıyordu (imlâ) (115) İlimlere ait kitaplar yazıldıktan sonra bunlar tâkip edilmeye başlanmıştır. Kitabın metni yüksek sesle okunuyor, hoca gereken açıklamalarda bulunuyordu. Metinle veya konuyla ilgili olarak müderris öğrencilere sorular soruyor, öğrenciler de takıldıkları hususlarda hocaya veya muide müracaat ediyorlardı. (116) Bu karşılıklı soru ve cevaplar bir bakıma müderrisin ölçme ve değerlendirme yapmasına da imkân sağlıyordu. Böylece yetenekli öğrencilerin tanınması mümkün oluyordu.

Alınan derslerin ve okunan kitap metinlerinin ezberlenmesi, yaygın bir çalışma şekli idi. İmam Şâfiî, Mekke'de birinden ödünç aldığı Muvatta'ı dokuz gecede ezberleyip iâde etmişti. (117) Müderris İbn Keysân derse başlarken önce Kur'an okutuyor, ders okunurken garip bir haber veya şâz bir lâfız geçtiğinde bunları açıklıyor ve bu arada öğrencilere sorular soruyordu. (118)

Osmanlılarda Fâtih'le, medrese öğretimi belirli bir kanuna (yönetmelik) bağlanmıştır. Buna göre öğretimde şöyle bir vakit cedveli uygulanıyordu: Ders kahvaltıdan öğle namazına kadar sürüyor, öğleden sonra öğrenci câmide veya medresenin kütüphânesinde ders çalışıyordu Salı günü hafta tatil yapıyor, ayrıca dinî bayram ve kandillerde de ders yapılmıyordu. Ramazan ise büyük tâtil ve bir bakıma meslekî uygulama ayı

(113) Nuaymî, Dâris, I, 13, 55; II, 100.

(114) Ünver, Fâtih Külliyesi, s. 120.

(115) Hamevî, İrşâd VII, 20.

(116) Aynı eser VI, 282; V, 272.

(117) Aynı eser VI, 370.

(118) Aynı eser, VI, 272, 282.

idi; öğrenciler bu ayda köy ve kasabalara dağılır, yaptıkları hizmet için kendilerine verilen hediye ve ücretleri öğretim masraflarını karşılamakta kullanırlardı. (118)

Öğrencinin mesleğe hazırlanmasında onun içinde bulunduğu çevre ve mekân şartlarının, öğretim elemanlarının nitelik ve tutumlarının, verilen bilgi çeşitlerinin, özetle eğitim düzeninin önemli bir metot değeri vardır. Medreselerde bu hususlar daha ziyade müderrisin özel tutumuyla düzenlenmiştir. İlk müderrislerin veya sonradan ünlü bir müderrisin tatabikatı taklit edilerek gelenek halini alıyordu. Ancak Fâtih'in yazılı bir yönetmelik (Kânûn-ı taleb-i ulûm) tesbit ettiğini görüyoruz. Bunda okunacak ders ve kitaplar, bunların okunma sırası ve müderrisin uyacağı esaslar belirtilmişti. (119) Öğretim süresi, müderrisin, öğrencinin başarı durumu hakkındaki kanaatine veya okutulan konu ve kitabın bitirilmesine göre değişmektedir. (120)

Medreselerde çok defa zihnin hâfıza ve muhâkeme fonksiyonu dikkate alınarak nakli bilgiler yanında düşünceyi geliştiren akli ve felsefi ilimlere de (Matematik, fizik, Ahlâk, Metafizik, İlâhiyat) önem veriliyordu. Fakat zaman zaman bu ideal program ikinciler aleyhine bozulmuştur. Felsefenin özellikle metafizik ve ilâhiyât bahislerindeki dine aykırı fikirlere karşı olan tepki, diğer alanlarına da yaygınlaştırılmış, Fizik ve Matematik gibi derslerin program dışında kalmasına sebep olunmuştur. Böylece öğretim, bazı bilgilerin hafızaya yüklenmesinden ibaret bir hal alınca bir kısır döngüye düşülmüş, verimsiz bir tekrarcılık yapılmıştır.

Oysa XII. asır başlarında Gazâli bu çıkmazı göstererek ikaz etmişti: «Felsefeyi reddetmenin âfeti büyüktür. Akli zayıf kimseler, bir söz felsefecilerin kitaplarında yazılı ise bunu atmak ve ağza almamak gerektiğini zannetmişlerdir. Onlardan, daha önce duymadığı bir şey duyduğu zaman, zayıf akli hemen bunun bâtıl olduğuna hükmetmektedir; çünkü onu söyleyen kimse bâtıl ehliendir. Bu, bir Hıristiyanın «Allah'tan başka ilâh yoktur, İsâ Allah'ın elçisidir» dediğini duyunca —söyleyen Hıristiyan olduğu için— bu sözü inkâr etmeye benziyor. Bu, zayıf akıllıların âdetidir: Gerçeği adamlarla tanırırlar,

(118) Ünver, Fâtih Külliyesi, s. 97, 98; Fâtih Devri Hamleleri, s. 7, 8.

(119) Ünver, Fâtih Külliyesi, s. 101, 102.

(120) Aynı eser, s. 114.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

adamları gerçekte değil. Akıllı ve ârif olan Hz. Ali'nin sözüne uyar. O diyor ki, «Gerçeği adamlarla tanıyamazsın; aksine gerçeği bilirsen ehlini de tanırsın.» (121)

XVII. asırda ise Kâtib Çelebi bu zihniyet yüzünden geri ve verimsiz duruma düşmüş medreseyi tasvir ediyor.

Son devrede bizzat medreseliler içine düşülen bu çıkmazı —biraz geç olarak— dile getirmişlerdir:

Bayazid dersiâm müderrislerinden Şevketî Efendi 1910 da neşrettiği «Medâris-i İslâmiye Islâhat Programı» adlı broşürde medreselerin genileme sebeplerini şöyle anlatmaktadır:

—«(önceden) medreseler Şer'i ve Arabî ve Arabî ilimlere itinâ-yı mahsûsta bulunmakla beraber mâkûlâtı da dâire-i dikkate almaktadır.

—Her bir müderris münferiden bütün fûnunu tedris etmek nasılsa kâide ittihaz edilerek ihtisasa riâyet edilmediğinden ilmî tekâmüller zuhûra gelememiş ve binâenaleyh eslâf ve muâsırlarımızdan geri kalmamızı mücib olmuştur. Dârü'l-hadisler, tıp medresesi, hendese medresesi ünvanıyla.. birtakım mebânînin vücudu ihtisas tarzının bir aralık bizde de zuhurunu gösterirse de lâyük olduğu veçhile takdir edilemediğinden payidar olamamıştır.

—(Zamanın acı ihtarlarından sonra bazı dallarda hususî mektepler açılmış, böylece) tıp, hendese şubeleri (medreseden ayrılmıştır).

—Ulûmun en mühim kısımlarından olan Fıkh'ın gittikçe genişleyen beşer muâmelâtına kâfi derecede ileri götürülememesi ve binâenaleyh bunlar için başka müesseseler vücuda getirilmesi...» (122)

Ziya Paşa medresesinin Arapça öğretim metodunu tenkit ediyor ve medreselinin günün şartlarına göre yetişmediğini belirtiyor:

«...Arabî bir gazete verilse lügata müracaatla iki saat mütâlâa etmeyince meâl istihraç etmezler. Politikadan söz açılrsa dünyada İngiltere ve Amerika ve Japonya ve Fas gibi avâlim ve memalik oldu-

(121) Gazâli-Münkız, s. 30.

(122) Paikalın, OTDTS II, 438, 439.

ğunu hayretle istimâ ederler... kaymakam ve mutasarrıf ve vâli gibi umûr-ı mülkiyeden birisini intihab etse, oralara lâzım olan Türkçe yazmak, devlet muâhedâtını bilmek, umûr-ı mâliyeden oldukça haberdar olmak ve bir meclis-i muhâkemedede buldukça kavânîni mevcûde üzere fasl-ı dâvâ etmek ve düvel-i ecnebiye memurlarıyla politakaya dâir sohbeğe girişmek gibi şeylerin hiçbirisiyle iştiğal etmemiştir» (123)

Ziyâ Paşa'nın bazı suçlamalarının hissi olduğu şüphesizdir; hiçbir yüksek okul mezunu aynı zamanda mülkî, hukukî, politik vb. formasyon taşıyamaz. Ancak medresenin yeni dünya şartlarını ve değişen ihtiyaçları zamanında görüp kendini çeşitli fakülteleri olan bir üniversite haline getiremediği söylenebilir.

Muallim Cevdet, Batıda geliştirilen dil öğretim metodunu üstün buluyor ve medresenin Arapça öğretim metodunu tenkit ediyor:

«... tamamiyle kâniim ki, medreselerimizde Arapça tâlim ve takri-re kâdir İslâm misyonerleri yetişmesine Merah, Maksûd, Binâ, Em-sile, Avâmîl, İzhâr, Kâfiye gibi kitaplar kat'iyen müsâit değildir. (Alman müstesriki) Herman'ın sonraları Arapça ve Almanca bir kitabından ettiğim istifâdenin onda birini ben bu kitaplarda bulamadım. Muallim Mektebinde iken Beyazıt Câmîinde bir sene kadar Arapça ikinci derslerine devam ettim; herhangi bir zâttan bir harf dahi istifâde etsem minnettâr kalırım; fakat medrese üsûlüyle Arapça öğrenilemeyeceğini daha o vakit anladım. Bana Arapça ve Farça'da kılavuzluk eden medrese değildir» (124)

Sonuç:

Camide başlayan İslâm Dini'ne ait yüksek öğretimin esas yeri «medrese» olmuştur. Medrese bilhassa devlet tarafından açılıp zengin finans kaynaklarıyla desteklenmesinden sonra derslane, kütüphane, öğretmen odası, yurt, mescid, havuz gibi öğretim için gerekli alt yapısı ve ruhsağlığını koruyucu mimarî unsurlarıyla oldukça mükemmel bir plana kavuşmuştur. Çok olmasa da, bazı medreselerin birden fazla mezhebe göre

(123) O. Ergin, T₁ Maârif Ta. I, 90, 91

(124) Aynı eser I, 96 (M. Cevdet otodidakt olarak Arapça öğrenmiş ve 400 sayfalık bir eseri Arapça yazmak kudretini göstermiştir.)

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

tedrisat için ayrılmış dershaneleri ihtiva eden planı, öğretimde fikir hürriyeti ve hoşgörünün açık bir işareti sayılmalıdır.

İslâm tarihinde yüksek öğretim bakımından görülen en önemli değişme, XI. asırda medreselerin devlet eliyle açılmasıdır. Bu dönemde, Büyük Selçuklu Devleti, toplumun yüksek öğrenim ihtiyacını karşılamayı üzerine düşen bir kamu görevi saymıştır. Böylece ilmin korunması ve gelişmesi için sağlam bir alt yapı oluşturulurken toplumun asgarî değerlerinin ve bütünlüğünün korunması için de önemli bir kültür tedbiri alınmıştır. Bu icraat aynı zamanda, yüksek devlet görevlileri ile her sınıftan sermaye sahiplerinin medrese kurma yarışına girmeleri, bunu yetki ve servetlerinin bir gereği saymaları sonucunu doğurmuştur.

Genellikle medrese öğretim üyelerinin dil ve din ilimleri yanında akıl ilimlerine de sahip olmaları istenmiş, buna paralel olarak gelir ve itibar durumları hemen hemen her devirde yüksek tutulmuştur.

Öğrenciler giderleri vakıflardan karşılanan medrese yurtlarında kalıyorlar; gerektiğinde ilim tahsili için meşakkatli yolculuklara katlanıyorlardı.

Medrese programında Fıkıh, Tefsir, Hadis... gibi din ilimleriyle birlikte ilim dili olarak Arapça her zaman yer almıştır. Parlak dönemlerinde medreselerde akıl ilimlerine de yer verilmiş, hikmet veya felsefe adıyla da anılan bu ilimlerin okutulması, dinî nasların anlaşılıp yorumlanması için bir ön şart değeri taşımıştır. Ancak —Kâtib Çelebi'nin de belirttiği gibi— bu derslerin programdan çıkarılması ile medrese kısır bir döneme girmiştir.

Medresede «takrir», hemen hemen her dönemde geçerli bir öğretim metodu olmuştur. Yazdırma (imlâ) ve daha sonraları her dersten belli bir kitabın okunması da bu usûlün değişik uygulamaları sayılır. Ancak bu arada karşılıklı olarak sık sık sorulmak ve cevap verilmek suretiyle derse yeterli bir canlılık kazandırılıyordu.

Batıdaki rönesans hareketine paralel olarak Osmanlılarda Fatih-Kânunî döneminde medrese ders cedvelinde felsefî konulara yer verilmiş ve hatta bazı din (Hadis) ve fen (tabiiyat, tıp, matematik) bilimlerinin tedrisatı için ayrı medreseler kurulması yoluna gidilerek bu kurumun bir üniversite haline dönüşmesi merhalesine gelinmiş iken bundan geri adım atılması, medresenin hayatiyetini ve yeni şartlara uyum gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Bunun neticesinde toplum hayatı için gerekli yeni meslek ve bilim dalları medrese dışında «mekteb» adı altında

kurumlaşmaya başlamış, böylece giderek medrese mezunlarının hizmet alanı da daralmıştır. İlahiyat kurumları kendi bünyesinde fizik ve bazı sosyal bilimlerin doğup gelişmesine elverişli ortamı meydana getiremeyince, sonradan din konusu, diğer ilim dalları arasında kendine yer bulmakta zorluk çekmiştir.

Cumhuriyet döneminde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanununun gerekçesi, medrese ve mektebin fonksiyonlarını bir idare altına almak, böylece yeni yetişenlerde fikir ve ideal birliği sağlamaktır. Bunun için Kanun, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere üniversitede bir İlahiyat Fakültesi ve din görevlileri yetiştirilmek üzere de ayrı mekteplerin açılmasını karara bağlamıştır. Ayrıca «herkesin dinini mektepte öğrenmesi» esası kabul edilerek genel öğretim okulları ders programında din dersleri de yer almıştır. Gerçi adı geçen kanuna rağmen, Batı tipi laiklik uygulamasına gidilerek Diyanet İşleri Başkanlığının faaliyetleri dışındaki din öğretimi, bir ara, devletin görevleri arasından çıkarılmıştır. Fakat tabii bir ihtiyacın karşılanmasındaki zorlukların, çok kere sapmalara ve sağlıksız tatminlere yol açtığı görüldüğünden tekrar eski uygulamaya dönme zarureti doğmuştur. Ayrıca mahrumiyetin kamçıladığı dinî istek, çok partili dönemin başlarında ilgi duyulmazlık edilemeyecek bir şekilde kendini hissettirmiştir.

Bugün toplumun maddî gelişmesi yanında moral ve din eğitimine olan ihtiyacı daha iyi takdir edildiği görülmektedir. Şüphesiz insan mutluluğu için ekonomi kadar manevî değerler de gereklidir.

التقدير للمدارس العليا من حيث اصول التدريس

اصبحت المدارس محلا حقيقيا للتعليم العالي الاسلامي الذي بدأت دراسته في المساجد وانتهت ابنية المدارس الى تخطيط رائع نوعا ما بعناصرها المارة من صفوف ومكتبة وغرفة استاذ وطلبة ومسجد وحنوت يجب وجودها للدراسة ولصحة النفس بعد ان فتحت الدولة المدارس خاصة وايدتها باموال طائلة . و تخطيط مدرسة يشتمل على صفوف تدرس فيها مسائل حسب المذاهب المتعددة ولو كان قليلة تعطينا فكرة في حرية التدريس والتسامح .

واهم تطور في التاريخ الاسلامي من الدراسة العليا افتتاح المدارس بيد الحكومة في العصر الحدي عشر . عدت السلاجقة الكبرى في تلك الحقبة أن الدراسة العليا التي يحتاج اليها المجتمع خدمة شعبية يجب تنفيذها بيد الدولة . وهكذا اعدت للعلم وتطوره ابنية متينة والى جانب ذلك استهدفت المحافظة على قيم المجتمع ووحدته وهذا من اهم اعداد ثقافي . وانتج هذا في نفس الوقت الى تنافس انشاء المدارس التي ينشئها الامراء والاغنياء وكل يعتقد ان المدارس واجب عليهم بسبب مقامهم واموالهم .

كثيرا ما طلب من العلماء الذين يدرسون في المدارس أن يعلموا العلوم اللغوية والدينية والعقلية معا ولذا انققت عليهم اموال كثيرة في اكثر المصوره .

وكان الطلاب يبيتون في مدينة الطلبة للمدارس ، و اذا اقتضى الامر يسافرون لطلب العلم الى اماكن نائية يقتحمون الصعاب .

وفي منهج الدراسة للمدارس اتخذت اللغة العربية مكانا داهما ككفة العلم مع العلوم الدينية مثل الفقه والتفسير والحديث الخ . . . ودرس الطلاب في المدارس في عهدنا الرايع العلوم العقلية التي سميت بالحكمة والفلسفة وعدت هذه العلوم شرطا مقدما لتفسير النصوص الدينية . الا ان المدارس كما نبه كاتب جليلي - جعلت تتأخر بسبب اخراج دراسة هذه العلوم العقلية من برنامجها .

اصبحت "التقرير" في المدارس هو المنهج المعتمد للتعليم في كثير من المصوره . ويعتبر الاملاء ثم قراءة كتاب مخصوص من كل علم تطبيقا آخر لهذا المنهج ، الا أن المذاكرة تنشر الحيوية والانتباه اثناء الدراسة . في عهدى الفاتح السلطان محمد والقانونى اثناء النهضة الاوربية اضيف بعض العلوم مثل الفلسفة والعلوم الطبيعية والطب والحساب الى برنامج المدارس وخصص لكل منها مدرسة ولكن هذه المحاولة لم تنتج . وبعد هذا فتحت مدارس باسم "مكتب" يحتاج اليها المجتمع فوجد المتخرجون في المدارس امامهم مكانا ضيقا للعمل . وكادت العلوم الدينية لا تجد مكانا لها بين العلوم الطبيعية والاجتماعية كما لا تجد العلوم الطبيعية والاجتماعية محلا لها في العلوم الدينية من قبل .

استهدف قانون التوحيد للدراسة الذي اصدر في العهد الجمهورى أن يوحد واجبي المدرسة والمكتب لكي يوحد اجيال الشبان اعتقادا وفكرة . نص القانون على افتتاح كلية الالهيات في الجامعة لتنشئة الاخفاء العالمين في العلوم الدينية . وكذا نس على افتتاح مدارس اخرى لتربية الائمة والخطباء . واطافة الى ذلك قبل تعلم كل انسان دينه في المدرسة (مكتب) . ولذا بدأت تدرس العلوم الدينية في المدارس مع أن الدولة تركت الدراسة الدينية مادة متشبهة بتطبيق العلمانية كما كانت في الدول الاوربية الا أن الدراسة الدينية التي تشرف عليها رئاسة الشئون الدينية ولكن الدولة اضطرت الى التطبيق السابق لكي يجيب على الحاجات المشروعة بطرق مشروعة . الناس حريصون على شعورهم ، وفي بداية الايام المتعددة استطاع الشعب أن يسمع صوته للمسولين .

ومن العلوم أن حاجة الناس الى تطور ديني وخلقى أهم من تطورهم مادة وان القيم الممنوية والاقتصادية ضرورية معا لسعادة الانسان .

KAYNAKLAR

- Ayverdi, Ekrem
Hakkı : Osmanlı Mimarisinin ilk Devri, İstanbul, 1966.
- Ebû Sâme, Abdur-
rahman b. İsmail, : Kitâbu'r-ravdateyn fi ahbâri'd-devletyn, I-II c., Ka-
hire, 1288 h.
- Ergin, Osman : Türkiye Maarif Tarih, I-V c., İstanbul, 1939.
- Ferit, M. : Sahib Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri, İstan-
bul, 1934.
- Gazâli, Ebû Hâmid
Muhammed b. Mu-
hammed : el-Munkizü mine'd-delâl, Mısır, tz.
- Hamevî, Ebû Abdil-
lâh Yâkût b. Ab-
dillah : İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edip (Mu'cemu'l-üdebâ),
I-VII c., Kahire, 1323-1324 h.
- Hoca Sa'deddîn, İbn
Hasancan b. Hafız
Muhammed : Tâcü't-tevârih, I-II c., İstanbul, 1279 h.
- İbn Cemâa, Bed-
rüddîn İbrahim b.
Sa'dullah : Tezkireti's-sâmi' ve'l-mütekellim fi edebi'l-âlimi
ve'l-müteallim, Haydarabad, 1353 h.
- İbn Esir, Ebu'l-Ha-
sen Ali b. Muham-
ammed : el-Kâmil fi't-târih, I-XIII c., Beyrut, 1385/1387/1965-
1967.
- İbn Haldûn, Abdur-
rahman : Mukaddime. çev. Zakir Kadiri Ugan, I-III c., Anka-
ra, 1954.
- İbn Hallikân, Ebu'l-
Abbas Ahmed b.
Muhammed : Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zeman, I-II c., Ka-
hire, 1299 h.

MEDRESE HAKKINDA PEDAGOJİK BİR DEĞERLENDİRME

- İlmiye Sâlnâmesi, : İstanbul. 1334 h.
- İslâm Ansiklopedisi, I-XII c. İstanbul, 1950-1974
Kalkaşandı, Ebu'l-
Abbas Ahmed b.
Ali : Subhu'l-a.şâ fi sinâti'l-inşâ, I-XIV c., Mısır, tz.
- Kâtib Celebi, Mus-
tafa b. Abdillâh : Keşfü'z-zunûn an esmâil-kütüb ve'l-fünûn, I-II c., İs-
tanbul, 1360-1362/6941-1943.
- Koçi Bey, : Risale, sadeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul, 1972.
- Köymen, Mehmet
Altay, : «Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri»,
Selçuklu araştırmaları Dergisi, c. IV, 1975.
- Makrizî, Ahmed b.
Ali : el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıttati ve'l-âsar, I—II
c., Mısır, 1270 h.
- Mecdi, Mehmed : Terceme-i Şakâyık, İstanbul, 1269 h.
- Nafî Atuf : Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1931.
- Nuaymî, Abdulkâdir
b. Muhammed : ed-Dâris fi târihi'l-medaris, I-II c., Şam 1367-1370.
- Pakalın, Mehmet
Zeki : (OTDTS) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Söz-
lüğü, I-III c., İstanbul, 1971-1972.
- Süyûtî, Celâlüddîn
Abdurrahman b. :
Ebî Bekr : Hüsnü'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhira, I-II c.,
Kahire, 1321 h.
» : Târihu'l-hulefâ, Kahire, 1383/1964
- Şelebî, Ahmed : Târihu't-terbiyeti'l-islâmiyye, Kahire, 1960.
- Turan, Osman : Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara,
1965.

Unat, Faik Reşit : (TESGTB) Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail

Hakkı : Osmanlılarda İlmîye Teşkilâtı, Ankara, 1965.

» : Osmanlı Tarihi, I-IV c., Ankara, 1975.

Ülken, Hilmi Ziya : «İslâmda Akademiler ve Medreseler», Eğitim Hareketleri Dergisi, sayı: 78.

Ünver, Süheyl : Fatih Devri Hamlelerine Umûmi Nazar, İstanbul, 1953.

» : Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul 1946.

Yetkin, Suut Kemal: İslâm Sanatı Tarihi, Ankara, 1954.